

Jaargang 6
Februari 2001

Lisa

De concurrentiestrijd wordt heviger. Hoe overleeft een onderneming in die strijd? Hoe wordt men niet opzij gedrukt? Hoe kun je er voor zorgen geen plaats te moeten maken voor een ander? Hoe creëert een onderneming een concurrentievoordeel en hoe is dat te behouden? Kosten, opbrengsten, informatie en snelheid zijn daarbij onmisbaar.

Kosten moeten omlaag. Goedkoper produceren dan concurrenten is geboden. Met dat oude adagium kom je er niet meer mee. Het aanbod moet uitstekend aansluiten op de behoeften van de consument. Om dat te realiseren, is marketing uitgevonden. Maar op zich is dat ook niet genoeg. Voor het gekozen markt-

segment moeten de behoeften goed en goedkoper dan door de concurrent bevredigd worden. Informatie over de consument is dus wezenlijk. Wie dat heeft, heeft de macht. Grote detaillisten hebben nu veel informatie over de klant via de scanning kassa's. Hele databases zijn gevuld met gegevens over het aankoopgedrag van de consument. Ook van U. Daarom krijgt U nu aanbiedingen op maat. Albert Heyn, EDAA e.d. weten wie wat bij hun koopt. Daarom kunnen ze U kortingen bieden bij die producten die U altijd al koopt of nog nooit gekocht heeft. Maar, concurrenten reageren op elkaar. Dat hoort erbij. Snel reageren is de boodschap. Dat bleek onlangs weer. British Telecom heeft net de aandelen van de NS

in Telfort overgenomen. BT zegt dat zij op de hectische Nederlandse mobiele telefoniemarkt vooral geleerd heeft dat het belangrijk is een vroege voorsprong op de concurrenten te hebben en die te behouden.

Echter, snel reageren is niet het enige. Terdege onderbouwd en zich van alle implicaties en consequenties bewust zijn, is natuurlijk ook essentieel. Een voorbeeld van het tegendeel is natuurlijk het ontwikkelen van AGORA. Nu al blijkt dat daar niet de gewenste beleidsondersteunende informatie ten aanzien van ontwikkelingen op de arbeidsmarkt uitkomt die LISA wel leverde. Gelukkig maar dat we LISA en de regionale vestigingsregisters niet meteen ten grave hebben gedragen toen AGORA kwam (maar niet zag en niet overwon).

In de oude economie is snel reageren een oud gegeven. In de nieuwe internet economie komt de snelheid op nog veel meer manieren naar voren. Daar zullen we binnen LISA ook aan moeten werken.

Door e-mail en het internet is heel snel te communiceren. Klanten vragen informatie en daar moet snel op geantwoord worden. Medewerkers en

collega's sturen e-mails rond en daar moet snel op gereageerd worden. E-mails even opzij schuiven (zoals met brieven makkelijk kan) is vrijwel niet meer mogelijk. Haast is geboden, rennen, vliegen, opstaan en weer doorgaan. Onrust neemt toe. Vooral als je achter de computer zit te werken en elke keer een nieuwe e-mail binnenkomt. Standaardantwoorden via e-mail worden niet meer geaccepteerd wanneer iemand voor de derde keer zo'n antwoord heeft gekregen. Maatwerk is nodig om het probleem echt op te lossen. Dat kost meer tijd. En die tijd heeft men vaak niet.

Maar we juttten ons zelf ook steeds meer op. Een paar jaar geleden vonden we het nog gewoon een minuut te wachten op een tiental fotokopieën. Nu moet dat binnen tien seconden. We tikken en schelden op de computer als de verbinding niet snel tot stand komt. Opstarten en afsluiten van programma's gaat niet snel genoeg. Even wachten wordt als tijdverspilling beschouwd. Met alle rages en hypes moeten we snel meedoen.

Juist die momenten dat we even moeten wachten, zijn uitermate geschikt voor reflectie en even nadenken. Dan komt op een rustig moment de creativiteit weer boven. Onthaasten is een fraaie term die een tijd geleden is geïntroduceerd. Het lijkt wel of men in Nederland alweer snel vergeten is wat onthaasten inhoudt en dat het ook daadwerkelijk mogelijk is om te onthaasten. De grote vraag is dan natuurlijk waarom het onthaasten niet of niet genoeg gebeurt.

Bij ETIL hebben we onlangs snel en gedegen over dit verschijnsel

gediscussieerd. De dynamiek in de economie is groot. Er is veel veranderd en er zal nog veel veranderen op korte en lange termijn. Sommige veranderingen duren lang, andere gaan heel snel. Deze veranderingen betekenen veel voor de werknemers en consumenten. De druk is toegenomen, werk moet sneller verricht worden, meer dingen moeten tegelijkertijd thuis en op het werk gebeuren, mensen zijn op steeds jongere leeftijd uit het arbeidsproces gestapt en wie nog werkt, heeft het steeds drukker. Alsof de nieuwe tweedeling in de samenleving zich richt op het wel of niet druk hebben. En een enkeling heeft het zelfs te druk om iets aan die drukte te doen.

Als ik het voorgaande allemaal overzie, lukt het onthaasten niet omdat het niet snel genoeg gaat. Kortom, de nieuwe hype zal bestaan uit het deelnemen aan een maatwerk cursus "snel onthaasten". Dat heeft alle elementen in zich van lage kosten, klantgericht, juiste informatie en snel werken. Wie biedt dit snel aan? BT via de mobiele telefoon, LISA via het internet aan alle bedrijven in onze bestanden of toch maar een ouderwetse, schriftelijke cursus?

Prof. dr. Hans Kasper
Directeur ETIL bv en hoogleraar
Services en Retail Management aan
de Universiteit Maastricht

Recente ontwikkelingen op de kantorenmarkt

- Grote vraag naar kantoren
- Stijgende huurprijzen (van gemiddeld 270 gulden in 1999 tot 280 gulden in 2000)
- Dalende leegstand
- Toename speculatieve bouw door schaarste
- Stijging van het aanbod, waarvan reeds het merendeel is verkocht
- Schaarste aan kwalitatief hoogwaardig aanbod

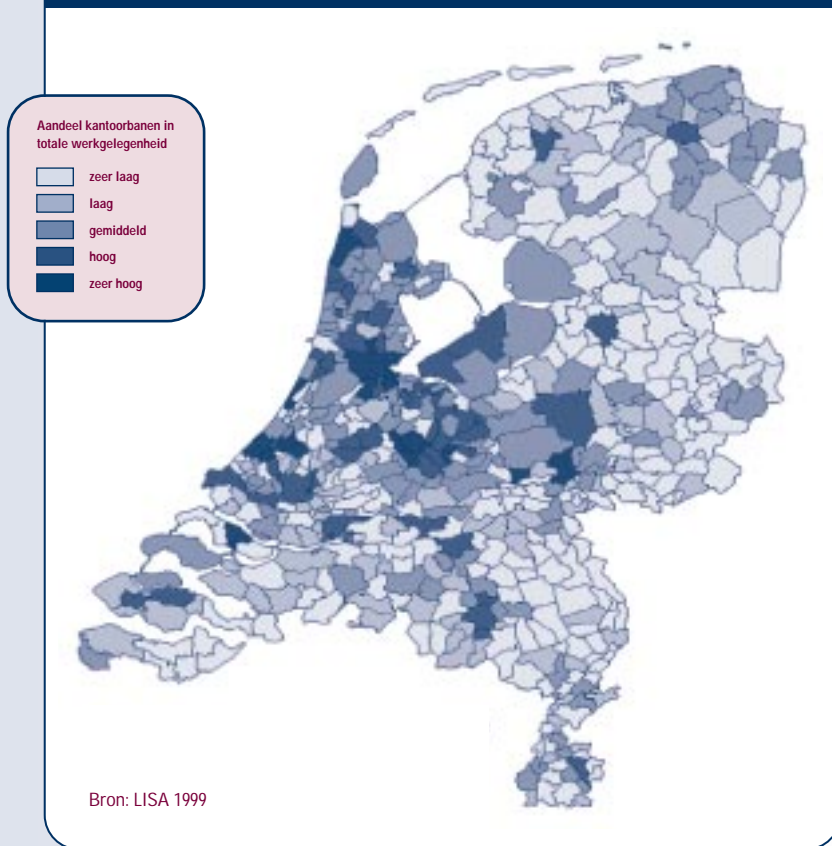
Een steeds groter deel van de economie wordt namelijk aangestuurd vanuit kantoren. Dit heeft alles te maken met de verdienstelijking van de economie. De explosieve groei van de werkgelegenheid in de commerciële dienstverlening (bijna 8% in het afgelopen jaar) vormt een sterke impuls voor de kantorenmarkt. Een sterke banengroei wordt gerealiseerd in de zakelijke en financiële dienstverlening. De ICT-sector spant de kroon en zorgt inmiddels al voor ruim een kwart van de totale werkgelegenheidsgroei in Nederland. De positieve ontwikkeling van de commerciële dienstverlening is deels het gevolg van de toenemende mate van uitbesteding in andere sectoren (en dan met name in de industrie), deels door de periode van hoogconjunctuur waarin de economie zich bevindt en deels door een achterblijvende groei van de arbeidsproductiviteit in de sector.

Binnen Nederland is de kantoorwerkgelegenheid² geconcentreerd in de Randstad. Het belang van de kantoorwerkgelegenheid in de totale werkgelegenheid komt vooral tot uitdrukking in de noordvleugel van de Randstad (rond Utrecht en Amsterdam is dit ongeveer 35% van het totaal aantal arbeidsplaatsen) en waaiert uit richting de noordelijke en oostelijke intermediaire zone (Kop van Noord-Holland, Flevoland en de Veluwe). Het stadsgewest Haaglanden staat ook hoog genoteerd, mede door de aanwezigheid van een groot aantal rijksoverheidsdiensten. Ook de dienstenas langs de snelweg A2 is op de kaart terug te vinden. Meer naar het noorden scoren gemeenten als Groningen, Leeuwarden en Zwolle hoog.

¹ drs. Bas Doets is werkzaam bij ETIN Adviseurs.

² Het leeuwendeel van het werk in de dienstverlenende sfeer vindt plaats in kantoren. Een exacte afbakening van de kantoorhoudende bedrijvigheid is echter moeilijk te maken en op elke indeling is wel wat af te dingen. In dit artikel wordt onder kantoorwerkgelegenheid verstaan: de werkgelegenheid die gegeneerd wordt in zakelijke en financiële dienstverlening (excl. de schoonmaakbranche), het bank- en verzekeringswezen, bij telecombedrijven en IT-bedrijven en tot slot openbaar bestuur en overheid (excl. defensie en brandweer).

Figuur 1: Aandeel van de kantoorwerkgelegenheid in de totale werkgelegenheid per gemeente in 1999

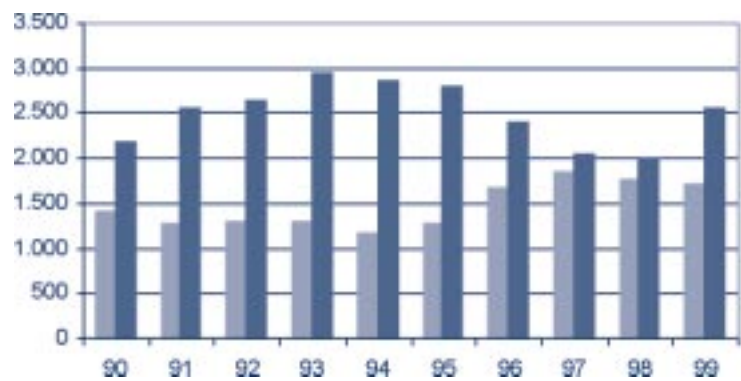
Aangejaagd door de sterke economische groei en de daaraan gerelateerde groei van de werkgelegenheid schoten de opnamecijfers de laatste jaren de lucht in, terwijl het aantal opgeleverde projecten achterbleef. Een daling van het aanbod was het gevolg. Alleen in de afgelopen twee jaar is er in de vraag naar kantoorruimte weer een kleine neerwaartse beweging te bespeuren.

De kantorenmarkt is een cyclische markt met ups en downs in vraag en aanbod, waarbij het aanbod van m² de vraag in de tijd op enige afstand volgt (als gevolg van inertie). Dit wordt ook wel aangeduid als de

varkenscyclus. Het begin van de jaren '90 werd nog gekenmerkt door een grote leegstand, doordat de

vraag naar kantoorruimte inzakte, terwijl het aantal afgeronde nieuwbouwprojecten groot was als gevolg van speculatief bouwen. Deze overschotsituatie op de Nederlandse kantorenmarkt heeft de projectontwikkelaars in de jaren erna huiverig gemaakt om nieuwe kantoren te bouwen. Zij wilden alleen nog nieuwe projecten uitvoeren als tenminste een deel van de ruimte reeds was voorverhuurd (ook door gemeenten werd deze voorwaarde aan de bouw gesteld). Maar tijden veranderden en inmiddels zijn de rollen omgedraaid: de vraag overstijgt het aanbod en tekorten zijn het gevolg, zowel in kwalitatieve als in kwantitatieve zin. Door de aanhoudend grote vraag hebben de projectontwikkelaars hun terughoudendheid inmiddels laten varen en neemt de speculatieve bouw weer toe. De vraag is echter of deze bouwhausse niet te laat komt. Tegen de tijd dat alle projecten klaar zijn om opgeleverd te worden kan de vraag alweer ingezakt zijn, bijvoorbeeld door een krappe arbeidsmarkt.

Figuur 2: Opname en aanbod op de Nederlandse kantorenmarkt in de periode 1990-1999

Bron: Vastgoedmarkt

Opname
Aanbod

Terwijl de vraag naar kantoorruimte licht daalt, stijgt de kantoorwerkgelegenheid nog altijd. Factoren die ten grondslag kunnen liggen aan deze ogenschijnlijk tegenstrijdige ontwikkeling zijn:

- De afgelopen jaren heeft een groot aantal bedrijven een nieuw pand betrokken en beschikt nu over de nodige speelruimte om in dat kantoor door te kunnen groeien.
- Met het opkomen van verschijnselen als telewerken, flexplekken en deeltijdwerk neemt het benodigde vloerooppervlak per werknemer af. In de praktijk blijkt deze "ruimtwinst" echter tegen te vallen. De meeste deeltijd- en telewerkers behouden hun eigen werkplek op kantoor. In dat geval neemt alleen de bezettingsgraad af. Wat ook vaak in de praktijk voorkomt is dat het verdwijnen van persoonlijke werkplekken wordt gecompenseerd door extra vergaderruimte en ruimte voor ontspanning.

Wanneer de sterke groei van de kantoorwerkgelegenheid aanhoudt, zal de totale vraag naar kantoorruimte in Nederland (en met name in de Randstad) de komende jaren op een zeer hoog niveau blijven. De vraag kan echter iets afvlakken door een dalende economische groei.

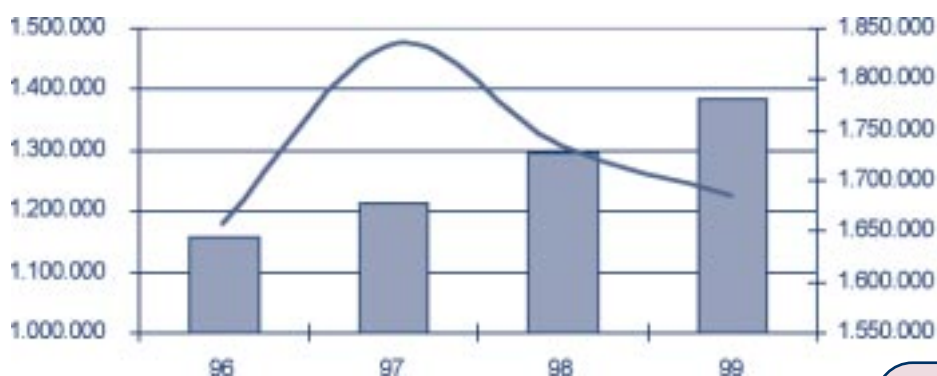
Aangejaagd door de huidige krapte op de kantorenmarkt en de goede economische perspectieven wordt er de komende jaren druk gebouwd in grote delen van Nederland. Dit extra aanbod zou echter in sommige regio's wel eens onvoldoende kunnen blijken om de aanhoudend grote vraag op te kunnen vangen. Zeker wanneer men zich bedenkt dat van de aanstaande nieuwbouwcapaciteit reeds voor een groot deel is verhuurd. De vraag is dus of dit extra aanbod de krappe kantorenmarkt voldoende lucht zal geven.

Van een kwalitatieve en/of kwantitatieve mismatch tussen vraag en aanbod is al in een aantal gebieden in Nederland sprake en deze mismatch neemt de komende jaren alleen nog maar verder toe (zoals bijvoorbeeld in Haaglanden³). Met name in het kwalitatief hoogwaardige segment zal de komende jaren grote tekorten kennen als gevolg van een inhaalvraag. Aan de onderkant van de markt zal juist leegstand de kop opsteken. De mismatch tussen vraag en aanbod zullen de m² prijzen verder opdrijven.

Er moet nog meer worden gebouwd. Voorzichtigheid is echter geboden. De Nederlandse Vereniging van Bouwondernemers (NVB) kopt inmiddels in haar persbericht dat het 'spook van de leegstand' weer opdoemt⁴. We moeten niet doorschieten in het bouwen van steeds weer nieuwe kantoorpanden, want

stagnatie van de vraag ligt op de loer. Zo is de toenemende krapte op de arbeidsmarkt een belangrijk punt van aandacht. Als het steeds moeilijker wordt nieuw kantoorpersoneel aan te trekken, zijn er ook geen nieuwe kantoorpanden meer nodig.

Figuur 3: Ontwikkeling van het aantal kantoorbanen en de opname van kantoorruimte in Nederland in de periode 1996-1999

Bron: Vastgoedmarkt, LISA

■ Kantoorbanen
— Opname

³ Per 1 januari 2000 bedraagt het aanbod in dit stadsgewest, uitgedrukt als percentage van de gehele kantorenvorraad, nog slechts 4,7%. Het aanbod schiet daarmee voor het eerst sinds jaren onder de gewenste frictieleegstand van 5 à 6% die nodig is als smeermiddel voor een goed functionerende kantorenmarkt. Met name de gemeenten Den Haag en Zoetermeer kennen een (te) gering aanbod.

⁴ Dit voorspelt de vereniging NVB in haar jaarlijkse onderzoeken "Thermometer Kantoren" en "Kantoren in mozaiek" (2000).

Nederland wordt steeds meer een kenniseconomie. Bedrijven en sectoren veranderen. Traditionele industrieën verdwijnen of transformeren naar moderne kennisintensieve industrieën of dienstverleners. Als gevolg hiervan veranderen ook de banen van werknemers. Er komt een steeds grotere nadruk te liggen op de behandeling van informatie en kennis waarbij de persoonlijke interactie tussen mensen en marktpartijen een steeds prominentere plaats inneemt.

In samenwerking met het RISBO² is door de Rijksplanologische Dienst (RPD) een aantal ontwikkelingen rond kennisintensivering in beeld gebracht. Het onderzoek onderscheidde drie soorten kennisvaardigheden:

1. economische zoals opleiding en R&D;
2. sociale zoals communicatieve vermogens en
3. culturele zoals het betekenis kunnen geven aan informatie.

Gaat het bij de eerste vorm vooral om gecodificeerde kennis en human capital (explicit knowledge, voor iedereen beschikbare kennis), de twee andere vormen van kenniskapitaal zijn minder direct grijpbaar. Het gaat om impliciete kennis (tacit knowledge).

Steeds meer blijft technologische ontwikkeling niet alleen beperkt tot het materiële. Ondernemingen, landen en regio's concurreren in toenemende mate vooral met behulp van immateriële investeringen. Kernpunt is dat juist door de drie typen kenniskapitaal gezamenlijk de productiviteit van organisaties endogeen kan groeien zonder dat daar de traditionele productiefactoren a-priori aanleiding toe geven. De hoeveelheid kenniskapitaal en de wijze waarop deze worden gecombineerd bepalen het productievermogen in de kenniseconomie.

Hoewel de economische theorie nog achter blijft, worden wel steeds meer methoden ontwikkeld voor het meten van kennis waarin, naast traditionele kennis, ook andere kennisvormen van belang zijn. Deze nieuwe methoden worden noodzakelijk omdat steeds meer blijkt dat bijvoorbeeld de werkelijke waarde van ondernemingen niet meer goed wordt ingeschat. Dit komt pregnant naar voren in soms sterk wisselende beursnoteringen van ondernemingen. Eén van de methoden om immateriële zaken te meten is het 'beïnvloedingsmodel'. Economische transacties komen niet alleen tot stand op basis van marktprijzen van vraag en aanbod maar zijn voor een groot deel ook gebaseerd op de beïnvloeding van en

kennissuitwisseling met anderen.

Een dergelijk raamwerk vereist een andere visie op organisaties en kennisvaardigheden dan in sectorstudies gebruikelijk is.

Op basis van deze uitgangspunten is in het onderzoek gebruikgemaakt van een schatting van het aandeel beroepen dat zich met dergelijke kennisvergaring en verspreiding bezig houdt. Deze aanpak is in vijf stappen gekwantificeerd. In een eerste stap werden alle 1211 beroepen in Nederland naar benodigde vaardigheden ingedeeld. Van de beroepen die in de Standaard Beroepen Classificatie worden onderscheiden, zijn specifieke vaardigheden geïntariseerd (CBS). Deze zijn gebaseerd op een lijst met functie-eisen (ARBO) en verschillen in de mate waarin zij een beroep doen op sociaal en cultureel kapitaal. Daarom werden in een tweede stap die vaardigheden

Tabel 1: Aandeel en ontwikkeling werkgelegenheid gericht op sociale en communicatieve kennis in verschillende sectoren in Nederland

	aandeel (%)		ontwikkeling
	1991	1997	'91-'97 (%)
Totale economie	56,1	57,8	14,2
Arbeids- en kapitaalsintensieve productie	28,1	27,8	-5,4
Kennisintensieve (proces-)industrie	37,4	37,5	-8,7
Distributie	42,8	43,6	17,7
Zakelijke dienstverlening	68,6	69,0	22,1
Landbouw en delfstoffenwinning	5,8	5,9	0,0
Consumenten georiënteerde activiteiten	64,7	64,6	17,4
Openbaar bestuur	79,7	79,3	4,4
Onderwijs	93,0	93,0	17,8
Fysieke infrastructuur	26,2	25,8	3,3
Zorg en welzijn	81,2	81,3	19,4

¹ drs. Frank van Oort is werkzaam bij de RPD (Ministerie van VROM).

² RISBO: Rotterdams Instituut voor Sociaalwetenschappelijk Beleidsonderzoek Erasmus Universiteit.

³ Zie ook F.G. van Oort, D.P. van Soest en S.D. Gerking, Dynamic information externalities and employment growth in the Netherlands, Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg, 2000.

geselecteerd, die gericht zijn op het beïnvloeden van anderen en het uitwisselen van kennis. Het gaat om leidinggevende vaardigheden, schriftelijke en mondelinge uitdrukkingsvaardigheden, artistieke en overtuigingsvaardigheden en service-gerichtheid. In een derde stap is een koppeling gemaakt tussen de geselecteerde beroepen en de Enquête Beroepsbevolking (CBS). In een vierde stap is per sector een gemiddelde waarde van een beïnvloedings- en kennisuitwisselingsindex bepaald. Bij een maximale waarde hiervan zijn alle werkenden met beïnvloeden en uitwisselen bezig. In een vijfde stap tenslotte is deze index gekoppeld aan de LISA-werkgelegenheidsbestanden. Daardoor kan van elke sectorale en regionale indeling een dergelijke index worden bepaald.

Anno 1997 blijkt 58% van alle werkenden zich met beïnvloeding en kennisuitwisseling bezig te houden. Activiteiten waar feitelijk geen materiële productie tegenover staat. Dit percentage is meer dan twee keer zo groot dan de 25% die in een vergelijkbaar onderzoek voor 1991 in de Verenigde Staten werd gevonden. Het benadrukt het dienstenkarakter van de Nederlandse economische structuur. In de ruimtelijke spreiding van de index is een kern-periferie patroon te ontdekken met als kerngebied de Randstad. Hieromheen liggen gebieden die, met een toenemende afstand tot het kerngebied, lagere waarden laten zien. Dit kern-periferie patroon is toch wel opvallend, omdat voor de gehele werkgelegenheid, maar ook voor diverse sectoren blijkt, dat zo'n patroon steeds meer tot het verleden behoort. Regio's gaan steeds meer op elkaar lijken.

Deze regionale vervlakking gaat dus niet voor kennisuitwisseling op. Het 'kern-periferie patroon' komt op een kleinschaliger ruimtelijk niveau ook weer terug. Zo vertonen centraal stedelijke kernen (en in mindere mate stadsrand gebieden) de hoogste waarden.

Het 'kern-periferie patroon' kan verklaard worden door agglomeratievorming.

Deze ontstaan echter niet meer op basis van de kostenvoordelen door materiële input-output relaties, maar door kostenvoordelen op grond van verschillen in kennis. Het zijn vooral de grootstedelijke agglomeraties die de juiste spillover condities voor economische groei op basis van kennisoverdracht lijken te bewerkstelligen³.

Bij de beleidsvoorbereiding waarbij de invulling van stedelijke woon- en werkfuncties in de toekomst centraal staan zijn deze onderzoeksuitkomsten essentiële bouwstenen.

LISA registreert voor 1999 circa 6,9 miljoen mensen met een fulltime en/of parttime baan. Dat zijn er zo'n 220.000 ofwel 3,3% meer dan in het voorafgaande jaar. Hiermee is het groeitempo ten opzichte van 1998 (+3,7%) licht vertraagd, maar blijft op een hoog niveau. De toenemende krapte op de arbeidsmarkt manifesteert zich in de sterke groei van het aantal fulltime banen. Maar liefst 99% van de nieuwe werkgelegenheid zijn fulltime banen (15 uur of meer). De werkgelegenheid voor vrouwen (+4,1%) geeft een grotere stijging te zien dan voor mannen (+2,8%). Het aandeel vrouwen in de totale werkgelegenheid is nog steeds licht stijgende.

De gunstige economische ontwikkeling vertaalt zich ondermeer in een groeiend aantal vestigingen. In 1999 waren dat er maar liefst 22.100 meer dan in 1998. Ruim de helft van de nieuwe vestigingen is toe te schrijven aan de financiële en zakelijke dienstverlening. Deze trend speelt al een aantal jaren en vloeit voort uit de verdiensteljing van onze economie.

Handel en horeca is zowel qua werkgelegenheid als qua vestigingen de grootste in Nederland.

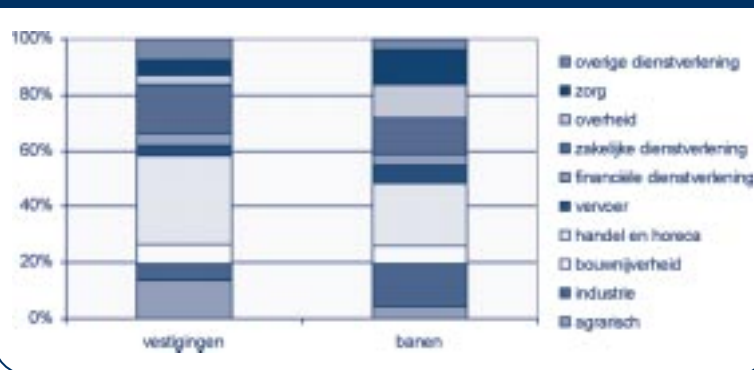
Een hoog aandeel vestigingen per sector impliceert niet altijd een evenredig hoog aandeel werkzame personen. De landbouw omvat bijvoorbeeld veel vestigingen, maar biedt relatief weinig werkgelegenheid. De bedrijfstak industrie laat het omgekeerde zien. Een beperkt aantal vestigingen genereert hier een aanzienlijke werkgelegenheid.

Met uitzondering van de landbouw laten alle sectoren een positieve werkgelegenheidsgroei zien. Aan kop blijft de zakelijke dienstverlening, die net als vorig jaar een

¹ Cijfers van de provincie Friesland zijn nog niet geactualiseerd. In deze rapportage zijn voor Friesland de cijfers van 1998 gebruikt.

² drs. Mariële van Luyt is werkzaam bij ETIN Adviseurs.

Figuur 1: Aandeel vestigingen en werkgelegenheid in Nederland naar sector 1999

overzichtstabel op pagina 10 blijkt dat de provincies Zuid-Holland, Noord-Holland en Noord-Brabant nog steeds het fundament vormen van de Nederlandse economie. Samen zorgen zij voor meer dan de helft (54%) van de Nederlandse werkgelegenheid.

Richten we ons op de werkgelegenheids-groei van de twaalf provincies dan blijkt dat Zeeland als enige provincie een negatieve ontwikkeling kent. De grote klappen zijn gevallen in de agrarische sector. Het totaal aantal banen is hier bijna gehalveerd. Ook de industrie vertoont een verlies.

De provincie Flevoland, die al een aantal jaren achter elkaar aan kop staat, laat ook dit jaar de sterkste groei zien. Met name de financiële instellingen, de logistieke en de zorgsector zorgen relatief gezien voor veel nieuwe werkgelegenheid. Ook de provincie Utrecht levert een meer dan gemiddelde bijdrage aan de nationale groei. De groei in de provincie Gelderland ligt onder het landelijk gemiddelde. De verschillen tussen de overige provincies zijn minimaal. De economische groei-gebieden van weleer, zoals de Randstad, onderscheiden zich nauwelijks van de rest van Nederland.

Tabel 1: Ontwikkeling banen en vestigingen 1998-1999

	groei vestigingen		groei werkgelegenheid	
	absoluut	%	absoluut	%
Agrarische sector	140	0,1	-16215	-4,8
Industrie en nutsbedrijven	1225	2,5	6770	0,7
Bouwnijverheid	2940	5,3	11820	2,6
Handel en horeca	1715	0,7	49330	3,3
Vervoer, opslag en communicatie	1045	2,5	23565	5,6
Financiële instellingen	3690	11,1	18840	7,5
Zakelijke dienstverlening	9000	6,6	67615	8,1
Overheid en onderwijs	-50	-0,2	17290	2,2
Gezondheidszorg	630	1,5	28085	3,4
Overige dienstverlening	1730	2,8	11540	4,3
Totaal	22065	2,8	218635	3,3

Bron: LISA 1999

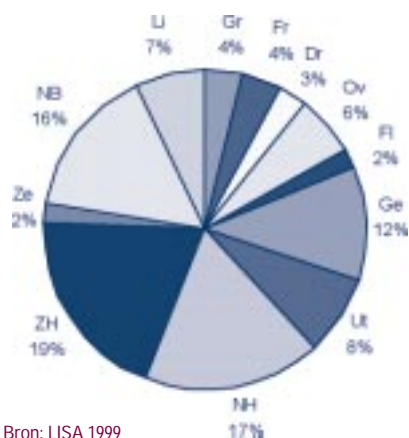
groei van boven de 8% laat zien. Twee van de vijf nieuwe banen komt toe aan deze sector, eenzelfde percentage geldt voor het aantal nieuwe vestigingen. Lage toetredingsdrempels zorgen hier voor veel starters. Ook de financiële instellingen staan met een werkgelegenheidsgroei van 7,5% hoog genoteerd. Het gaat opvallend goed met de logistieke sector. De werkgelegenheid binnen deze sector ontwikkelt zich razendsnel. In 1999 zijn er binnen deze sector maar liefst twee keer zoveel nieuwe banen gecreëerd als in 1998. Met name in de provincies Drenthe, Flevoland en Noord-Holland vertoont de logistieke sector een bovengemiddelde groei.

Kijken we naar de provinciale spreiding van het aantal banen dan valt een aantal zaken op. Uit de

Figuur 2: Werkgelegenheidsgroei per provincie (1999)*
*cijfers van Friesland zijn nog niet geactualiseerd

Figuur 3: Aandeel banen per provincie (1999)

Bron: LISA 1999

Kijken we alleen naar de absolute toename van het aantal banen dan is een prominente positie weggelegd voor Noord-Holland, Zuid-Holland en Noord-Brabant. Ook in deze provincies wordt de groei vooral gedragen door de zakelijke dienstverlening. In Noord-Brabant ontwikkelt bovendien de handelsbranche zich voortvarend.

Van de veertig grootste gemeenten in Nederland wordt alleen Haarlem en Hilversum geconfronteerd met een afname van het aantal banen (-0,6% respectievelijk -4,7%). In Haarlem manifesteert de afname zich in de bouwnijverheid en de handel, in Hilversum is de daling verspreid over diverse sectoren.

Dit jaar heeft Haarlemmermeer de leidende positie van Almere overgenomen. Beide gemeenten behoren al drie jaar tot de grootste groeiers. Haarlemmermeer profiteert sterk van de mainportfunctie van Schiphol. Almere dankt haar groei vooral aan de bevolkingsvolgende bedrijvigheid. Voor Nieuwegein en Amstelveen was 1999 een minder gunstig jaar. Vorig jaar scoorden beide steden nog een groei van meer dan 10%, dit jaar moeten zij zich met minder tevredenstellen.

Gemeenten naar rangorde van banen

		Banen 1998	Banen 1999	Ontwikkeling t.o.v. 1998 Absoluut	Groei
1	AMSTERDAM	397.480	417.760	20.280	5,1
2	ROTTERDAM	292.480	306.230	13.760	4,7
3	GRAVENHAGE, 'S-	205.180	212.800	7.630	3,7
4	UTRECHT	167.220	171.950	4.730	2,8
5	EINDHOVEN	135.520	138.870	3.350	2,5
6	HAARLEMMERMEER	99.230	110.280	11.050	11,1
7	GRONINGEN	102.630	107.130	4.500	4,4
8	TILBURG	87.410	90.430	3.020	3,4
9	HERTOGENBOSCH, 'S-	85.230	87.960	2.730	3,2
10	BREDA	84.910	86.570	1.660	2,0
11	ARNHEM	83.240	85.490	2.250	2,7
12	NIJMEGEN	81.200	84.080	2.880	3,5
13	APELDOORN	76.160	78.490	2.340	3,1
14	MAASTRICHT	63.270	67.440	4.170	6,6
15	ENSCHDEDE	64.300	67.190	2.900	4,5
16	ZWOLLE	62.700	66.890	4.180	6,7
17	HAARLEM	66.390	66.020	-370	-0,6
18	AMERSFOORT	58.630	62.450	3.820	6,5
19	LEEWARDEN	59.910	59.900	-10	0,0
20	ZAANSTAD	55.850	56.570	720	1,3
21	DORDRECHT	51.750	53.550	1.800	3,5
22	LEIDEN	48.530	49.570	1.040	2,1
23	HEERLEN	47.760	49.000	1.240	2,6
24	EDE	45.730	46.450	730	1,6
25	ZOETERMEER	44.280	45.670	1.380	3,1
25	ALKMAAR	45.270	45.290	20	0,1
26	DELFT	43.490	44.700	1.210	2,8
27	EMMEN	42.560	43.720	1.160	2,7
28	ALMERE	39.260	43.350	4.090	10,4
29	HENGELO (O)	39.370	41.910	2.540	6,4
30	HILVERSUM	43.560	41.520	-2.050	-4,7
31	RIJSWIJK	38.770	38.830	60	0,2
32	VENLO	37.180	38.740	1.560	4,2
33	AMSTELVEEN	36.170	38.170	2.000	5,5
34	DEVENTER	35.740	37.520	1.780	5,0
35	NIEUWEGEIN	36.250	37.240	990	2,7
36	ROOSENDAAL	34.390	35.750	1.360	3,9
37	VELSEN	33.510	33.570	60	0,2
38	ALMELO	32.090	32.840	760	2,4
39	HELMOND	30.970	32.330	1.370	4,4
40	ZEIST	30.050	32.160	2.120	7,0

Bron: LISA 1999

Vestigingen en banen per provincie in 1999 (aantallen * 1.000)

	Groningen				Friesland ¹				Drenthe			
	vest.	totaal	%man	%part.	vest.	totaal	%man	%part.	vest.	totaal	%man	%part.
Agrarische sector	4,7	11,6	72,1	15,6	7,9	19,7	74,6	15,3	5,4	13,8	69,2	14,3
Industrie en nutsbedrijven	1,8	38,9	85,0	3,2	2,4	40,5	82,4	3,7	1,3	31,9	79,5	2,0
Bouwnijverheid	1,8	14,4	93,1	2,7	2,7	19,7	91,8	4,7	1,6	15,3	92,3	2,2
Handel en Horeca	8,6	44,3	54,5	30,0	10,3	52,4	54,7	29,0	6,9	39,5	56,1	25,3
Vervoer, opslag en communicatie	1,3	13,8	79,8	10,7	1,4	12,1	80,2	14,1	0,8	7,5	84,0	13,8
Financiële instellingen	1,0	6,3	56,6	9,1	1,4	10,9	56,9	12,4	0,6	4,0	52,3	4,9
Zakelijke dienstverlening	4,3	29,3	59,5	23,1	3,9	19,4	56,5	30,5	2,9	15,0	54,2	22,9
Overheid en onderwijs	1,2	33,8	58,4	12,7	1,3	28,2	57,2	13,3	0,8	19,6	60,2	7,7
Gezondheidszorg	1,8	37,3	23,3	21,6	1,6	33,9	19,7	27,0	0,9	25,8	20,8	17,9
Overige dienstverlening	2,6	8,9	47,8	26,4	2,8	9,8	50,5	33,4	1,6	6,5	47,6	23,5
Totaal	29,1	238,7	60,2	16,9	35,8	246,7	60,6	18,6	22,7	179,2	61,0	14,1
	Overijssel				Flevoland				Gelderland			
	vest.	totaal	%man	%part.	vest.	totaal	%man	%part.	vest.	totaal	%man	%part.
Agrarische sector	12,3	30,9	69,5	17,0	2,6	9,1	67,4	14,2	19,0	49,1	69,2	15,0
Industrie en nutsbedrijven	3,0	86,0	83,0	2,9	1,0	12,8	76,4	6,0	6,1	128,5	81,5	2,7
Bouwnijverheid	2,7	35,9	92,5	2,4	1,1	6,0	92,4	3,2	7,3	54,7	91,1	2,6
Handel en Horeca	13,6	92,1	54,9	27,0	4,4	26,2	58,0	25,7	32,3	185,7	55,3	24,8
Vervoer, opslag en communicatie	1,1	23,2	76,0	14,0	0,6	5,2	72,7	18,3	3,3	40,9	79,0	13,2
Financiële instellingen	1,0	10,4	51,1	4,8	1,0	3,5	56,8	19,1	2,3	26,5	54,7	3,9
Zakelijke dienstverlening	4,8	38,6	55,9	20,1	3,8	18,5	61,8	22,6	16,0	94,9	56,5	20,2
Overheid en onderwijs	1,7	52,1	57,3	8,4	0,6	12,7	51,8	10,4	3,3	96,6	61,4	7,3
Gezondheidszorg	2,1	54,9	18,9	21,6	0,9	11,8	15,8	28,2	4,4	107,5	20,8	21,5
Overige dienstverlening	2,7	12,4	42,2	23,4	1,4	5,9	40,9	25,8	6,7	28,3	46,1	21,8
Totaal	45,1	436,5	61,1	14,7	17,6	111,6	57,9	18,8	100,8	812,6	59,8	14,8
	Utrecht				Noord-Holland				Zuid-Holland			
	vest.	totaal	%man	%part.	vest.	totaal	%man	%part.	vest.	totaal	%man	%part.
Agrarische sector	4,5	11,4	72,5	12,8	8,7	30,0	71,1	13,8	13,5	53,2	72,2	11,7
Industrie en nutsbedrijven	3,0	50,3	78,5	3,6	10,0	128,9	76,3	4,1	7,5	151,0	81,0	2,1
Bouwnijverheid	3,7	37,8	91,3	2,6	12,7	63,2	89,8	3,5	9,5	95,2	91,7	1,6
Handel en Horeca	16,3	122,0	57,9	22,3	51,7	270,6	59,0	19,2	46,3	313,7	57,2	17,0
Vervoer, opslag en communicatie	1,4	29,8	77,6	10,7	6,7	104,2	71,1	6,9	7,1	109,7	77,5	5,1
Financiële instellingen	1,6	26,9	58,4	2,8	17,7	77,6	66,5	10,6	4,1	51,7	55,3	2,7
Zakelijke dienstverlening	13,0	107,6	65,7	11,3	38,9	190,8	63,0	13,3	23,5	205,8	63,5	8,2
Overheid en onderwijs	2,1	64,9	57,7	8,3	4,7	143,3	58,9	7,3	5,0	189,8	56,0	5,6
Gezondheidszorg	3,8	73,2	23,1	16,4	8,4	137,3	25,1	16,7	8,2	177,3	21,6	12,5
Overige dienstverlening	4,4	26,5	47,2	14,3	16,7	63,5	53,9	18,9	10,7	58,3	49,3	12,5
Totaal	53,8	550,4	59,8	12,5	176,4	1.209,3	60,8	12,4	135,5	1.405,6	60,1	9,1
	Zeeland				Noord-Brabant				Limburg			
	vest.	totaal	%man	%part.	vest.	totaal	%man	%part.	vest.	totaal	%man	%part.
Agrarische sector	5,0	12,5	71,7	19,4	19,4	53,3	66,2	16,7	7,6	25,8	59,7	18,3
Industrie en nutsbedrijven	1,1	26,3	83,7	4,3	10,6	218,0	78,8	3,1	2,9	106,2	82,5	1,8
Bouwnijverheid	1,7	11,7	89,5	6,8	10,6	80,1	91,9	3,2	2,5	24,8	91,3	2,9
Handel en Horeca	8,9	43,6	53,3	26,2	43,3	251,4	54,3	27,0	15,1	98,1	50,0	26,2
Vervoer, opslag en communicatie	1,4	10,9	82,3	13,2	4,4	58,4	77,8	15,1	1,4	26,2	80,4	9,5
Financiële instellingen	0,9	4,8	45,0	11,4	4,2	32,4	52,5	7,0	1,3	13,8	51,2	4,0
Zakelijke dienstverlening	3,4	14,2	58,2	30,9	25,7	134,9	58,5	22,3	4,6	34,4	55,5	15,3
Overheid en onderwijs	0,8	16,4	60,8	12,5	3,7	103,3	57,9	9,7	1,4	49,4	61,7	7,5
Gezondheidszorg	1,1	19,5	18,0	27,4	6,1	120,2	20,3	22,4	2,5	59,6	22,1	12,6
Overige dienstverlening	1,8	5,5	43,9	33,3	10,0	38,5	44,1	27,9	3,2	14,6	42,9	22,1
Totaal	25,9	165,4	60,5	19,0	138,0	1.090,6	60,5	16,0	42,6	452,8	60,0	12,3
Nederland												
	vest.	totaal	%man	%part.								
Agrarische sector	110,7	320,3	69,2	15,2								
Industrie en nutsbedrijven	50,7	1019,3	80,4	3,0								
Bouwnijverheid	57,9	458,7	91,4	2,8								
Handel en horeca	257,8	1539,8	56,0	23,0								
Vervoer, opslag en communicatie	31,0	442,0	76,5	9,6								
Financiële instellingen	37,0	268,7	58,0	6,7								
Zakelijke dienstverlening	145,0	903,5	61,0	15,6								
Overheid en onderwijs	26,7	810,3	58,3	8,0								
Gezondheidszorg	42,0	858,2	21,7	18,3								
Overige dienstverlening	64,6	278,7	48,1	20,3								
Totaal	823,4	6.899,4	60,3	13,4								

Legenda
 vest.: aantal vestigingen
 totaal: totaal aantal fulltime en parttime mannen en vrouwen
 %man: aandeel mannen
 %part.: aandeel parttimers
 agrarische sector inclusief landbouwmetelling CBS

¹ Gegevens van Friesland zijn van 1998.

Per vestiging zijn de volgende gegevens beschikbaar:

Naam, vestigingsadres, correspondentieadres, activiteitencode (SBI 1993), aantal mannen fulltime, vrouwen fulltime, mannen parttime, vrouwen parttime (absolute gegevens op vestigingsniveau worden alleen geleverd door middel van een grootteklasse of via aggregaties). Op basis van deze gegevens is elke denkbare statistiek mogelijk, eventueel gekoppeld met andere gegevensbestanden. LISA behoudt zich ten aanzien van het landelijk register LISA en de daarin opgenomen gegevens alle auteurs- en databankrechten voor.

In onderstaande tabel is opgenomen van welke gebieden het LISA-bestand 1999 informatie biedt. Vergelijkbare statistische informatie is er ook voor 1997 en 1996. Voor 1995 en 1994 is deze informatie van een groot aantal gemeenten beschikbaar.

Gebied omschrijving	aantal	minimum	vestigingen maximum	totaal
6 positie postcodegebied	236.000	1	320	721.800
4 positie postcodegebied	3.960	1	3.455	
gemeenten	538	52	55.222	
COROP-gebieden	40	2.241	79.571	
RBA-gebieden	18	15.202	111.742	
provincies	12	15.202	168.952	

Toelichting: het aantal vier positie postcodegebieden waar vestigingen zijn is in LISA 3.960. Het aantal vestigingen per gebied varieert van 1 tot 3.455. Het totale LISA-bestand van 1999 bevat 721.800 vestigingen.

Voor informatie over LISA en het bestellen van onder andere statistische gegevens, steekproefrekkings, bestandsverrijkingen kunt u zich wenden tot de LISA Projectorganisatie en Bridgis BV. Voor koppelingen van het LISA-bestand met bijvoorbeeld geografische databestanden kunt u contact opnemen met Bridgis BV.

LISA Projectorganisatie: Van Limburg Stirumlaan 6
Postbus 3045
5003 DA Tilburg
Tel.: (013) 594 01 11
Fax: (013) 463 03 24
E-mail: info@lisa.nl
Internet: www.lisa.nl

Bridgis BV: Sint Walburgkerkpad 3
Postbus 71
4000 AB Tiel
Tel.: (0344) 636 242
Fax: (0344) 636 246
E-mail: info@bridgis.nl
Internet: www.bridgis.nl

LISA Nieuws is een uitgave van de Stichting LISA die als doel heeft het beschikbaar hebben van informatie over vestigingen en werkgelegenheid in geheel Nederland, primair ten behoeve van onderzoek en beleid. De Stichting vertegenwoordigt de regionale registerhouders die de informatie verzamelen, beheren en in LISA inbrengen.

Redactie: Juri Heise, Mariële van Luyt, Freerk Viersen

Vormgeving: De Cock Design, Tilburg
Druk: BBL & partners, Rijswijk

Deze uitgave is verzorgd door de LISA Projectorganisatie. Overname van tekst en cijfermateriaal is alleen toegestaan ten behoeve van niet-commercieel gebruik onder bronvermelding. Hoewel bij de uitgave de uiterste zorg is nagestreefd kan voor eventuele aanwezigheid van (zet)fouten en onvolledigheden geen aansprakelijkheid worden aanvaard.

P.J. Vriens, voorzitter (Vestigingenregister Noord-Brabant)
drs. F. Viersen, secretaris/penningmeester (Provincie Gelderland)
drs. G. Scholtens (Stadsgewest Haaglanden)
ir. B.A. Herfst (Provincie Utrecht)

Bedrijvenregister Meerlanden
Werkgebied: Gemeente Haarlemmermeer e.o.
dhr. B.E. Achterstraat
Tel.: (023) 56 76 130
e-mail: bedrijvencontact@haarlemmermeer.nl

Vestigingenregister Amsterdam
Werkgebied: Gemeente Amsterdam e.o.
dhr. T.J.A. Jongsma
Tel.: (020) 527 95 42
e-mail: t.jongsma@onstat.amsterdam.nl

Werkgelegenheidsregister Stadsgewest Haaglanden
Werkgebied: Stadsgewest Haaglanden
dhr. G. Scholtens
Tel.: (070) 312 91 26
e-mail: schg@haaglanden.nl

Provinciaal Arbeidsplaatsenregister (PAR) Utrecht
Werkgebied: Provincie Utrecht
dhr. drs. M. Bergmeijer
Tel.: (030) 258 23 91
e-mail: Maarten.Bergmeijer@Provincie-Utrecht.nl

Werkgelegenheidsregister Provincie Groningen
Werkgebied: Provincie Groningen (excl. Stad Groningen)
dhr. J. Stroomer
Tel.: (050) 316 40 51
e-mail: j.stroomer@prvgron.nl

Vestigingenregister Flevoland
Werkgebied: Provincie Flevoland
dhr. P.M. Smeenk
Tel.: (0320) 265 317
e-mail: smeenk@flevoland.nl

RMO Noordwest-Holland
Werkgebied: KvK voor Noordwest-Holland
dhr. drs. M.A. de Boer
Tel.: (072) 519 57 76
e-mail: mdeboer@alkmaar.kvk.nl

Vestigingenregister Limburg
Werkgebied: Provincie Limburg
dhr. A. Lamberix
Tel.: (043) 388 36 13
e-mail: a.lamberix@etil.unimaas.nl

Werkgelegenheidsregister Gemeente Groningen
Werkgebied: Gemeente Groningen
dhr. T.H. Snijders
Tel.: (050) 367 70 16
e-mail: gic.statistiek@dia.groningen.nl

Bedrijven- en Instellingenregister Overijssel (BIRO)
Werkgebied: Provincie Overijssel
dhr. J. Bos
Tel.: (038) 425 16 30
e-mail: BIRO@prv-overijssel.nl

Regionale Informatiebank Bedrijven en Instellingen Zeeland (RIBIZ)
Werkgebied: Provincie Zeeland
dhr. R. Lucas
Tel.: (0118) 673 513
e-mail: Ribiz@KvKZeeland.nl

Provinciale Werkgelegenheidsenquête (PWE) Gelderland
Werkgebied: Provincie Gelderland
dhr. drs. F.J. Viersen
Tel.: (026) 359 91 71
e-mail: f.viersen@prv.gelderland.nl

Vestigingenregister Noord-Brabant
Werkgebied: Provincie Noord-Brabant
dhr. drs. J.H. ten Caten
Tel.: (013) 594 01 11
e-mail: h.tencaten@etin.nl

Werkgelegenheidsregister Friesland
Werkgebied: Provincie Friesland
dhr. J. Aulbers
Tel.: (058) 292 56 62
e-mail: aulbers@fryslan.nl

Drentse Werkgelegenheids Enquête (DWE)
Werkgebied: Provincie Drenthe
dhr. R. van de Velde
Tel.: (050) 317 82 00
e-mail: r.vande.velde@arbeidsbureau.nl

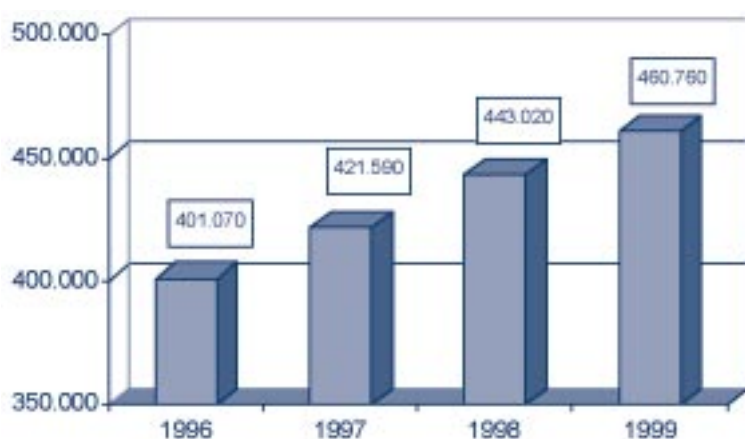
Gemeente Zaanstad
Werkgebied: Gemeente Zaanstad
dhr. J. van Gaasbeek
Tel.: (075) 655 31 22

Bedrijvenregister Zuid-Kennemerland + IJmond
Werkgebied: Haarlem e.o.
dhr. C.A. Otto
Tel.: (023) 511 38 18
e-mail: ottoca@haarlem.nl

Bedrijvenregister Zuid-Holland (BRZ)
Werkgebied: Rijnmond en Rijnstreek
mevr. D. Zoeteman
Tel.: (010) 204 10 42
e-mail: BGS@XS4ALL.nl

Gemeente Hilversum
Werkgebied: Gooi en Vechtstreek
mevr. A.G.J. Roeleveld
Tel.: (035) 629 21 11
e-mail: l.roleveld@hilversum.nl

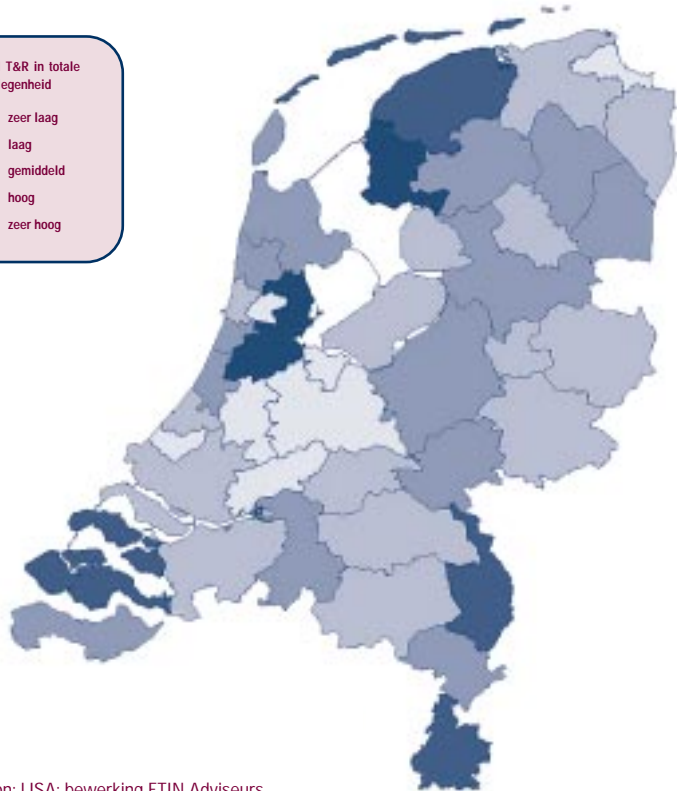
Aantal werkzame personen in de T&R-sector in Nederland (1996-1999)

Bron: LISA; bewerking ETIN Adviseurs

Aandeel T&R-banen in de totale werkgelegenheid per COROP-gebied (1999)

Aandeel T&R in totale werkgelegenheid

Bron: LISA; bewerking ETIN Adviseurs

Top 20 gemeenten met hoogste aandeel T&R in totale werkgelegenheid

	Gemeente	Aandeel
1	Schiermonnikoog	56,8
2	Vlieland	46,1
3	Ameland	41,2
4	Terschelling	39,7
5	Valkenburg aan de Geul	37,8
6	Akersloot	35,2
7	Haarlemmermeer	34,4
8	Zandvoort	30,7
9	Loon op Zand	29,2
10	Gulpen-Wittem	28,5
11	Brederwiede	27,4
12	Wassenaar	27,3
13	Vaals	25,8
14	Veere	24,4
15	Texel	23,4
16	Nijefurd	20,8
17	Beek	19,7
18	Schoorl	18,9
19	Egmond	18,8
20	Noord-Beveland	18,0
	Nederlands gemiddelde	6,9

Bron: LISA; bewerking ETIN Adviseurs

¹ Conform de definitie uit het rapport "Werkgelegenheid in toerisme en recreatie in Nederland: toesnijding LISA-bestand" (1998).